

AZ EMLÉKEZET METAFORÁI A MAGYAR NYELVBEN

DOMONKOSI ÁGNES

1.1. A kognitív nyelvészet felfogása szerint az absztrakt fogalmakra vonatkozó tudásunkat fogalmi metaforák strukturálják. Ezekben a metaforákban mindig két fogalmi tartomány kapcsolódik össze: egy konkrét, kézzelfogható forrástartomány és egy absztrakt, nehezen megfogható céltartomány. Az absztrakt céltartomány fogalmi a konkrét, érzékelhető forrástartomány fogalmainak segítségével válnak értelmezhetővé.

A mentális és érzelmi állapotok, a vágyak, a gondolatok, az erkölcs a fogalmi metaforák gyakori céltartományai közé tartoznak (Kövecses 2005: 40), az emlékezet, az emlékezés tudatai folyamatai is olyan céltartománynak tekinthetők, amelyek megértésében különböző forrástartományok is szerepet játszhatnak.

Annak feltárásában, hogy az emlékezet céltartományának konceptualizálásában milyen forrástartományok érvényesülhetnek, magyar nyelvű metaforikus kifejezésekből indultam ki, vagyis azt vizsgáltam meg, hogy milyen konkrét fogalmi tartományok terminológiai hasznosulnak az emlékezet működésének leírásában. Az emlékezet metaforáinak vizsgálatához szükséges nyelvi anyagot egyrészt szótárazott kifejezések, frazémák, idiómák jelentették, másrészt internetes keresők segítségével a kulcsszavakra, illetve a kulcsszavak sajátos kombinációira keresve nagy mennyiségű szöveget tekintettem át.

Az emlékezet megértésében részt vevő metaforákat vizsgálva egyrészt annak bemutatására törekszem, hogy ennek a fogalomnak a kifejezhetővé tételében több metaforarendszer vesz részt, amelyek illeszkednek más, a világ nyelvi képét strukturáló alapmodellekhez, és összefüggenek egymással is. Másrészt a fogalomalkotásban szerepet játszó alapmetaforák kimutatásán túl arra is mutatok be példákat, hogy ezek a fogalmi metaforák hogyan érvényesülnek a költői nyelvben, és milyen eljárások révén válhatnak hatásos stílusesszközőkké.

1.2. Az emlékezés nyelvi modelljében az összegyűlt nyelvi adatok tanúsága szerint egymás mellett érvényesülnek a KINT–BENT térdimenzióban, a vertikális térdimenzióban és az ELŐL–HÁTUL térdimenzióban szerveződő jelentésstruktúrák:

KINT

kimegy a fejéből

nem fér a fejébe

MÉLYEN

az emlékezete mélyén őriz

BENT

fejébe vesz

megőríz az emlékezetében

FELSZÍNEN

az emlékek felszínre törnek

HÁTUL

hátratekint az emlékeire

ELŐL

előtörnek az emlékek.

A mozgás és az irányok azért tartoznak a gyakori forrástartományok közé, mert a mozgás- és a tér-élmény az ember alapvető tapasztalatai közé tartozik (Kövecses 2005: 36). Az emlékezetre vonatkozó metaforikus nyelvi kifejezések azt mutatják, hogy a gyakori forrástartományok közül az emlékezet céltartománya még a gépek, eszközök és a világhossz–sötétség fogalmi tartományával kapcsolódhat össze.

2. A KINT–BENT térdimenzió érvényesülése összekapcsolódik az emberi működések modellezésében alapvető tartály-metaforával (Lakoff–Johnson 1980/2003: 29–32). Az elme tartályként való megértését jelzik a következő kifejezések: *kong a feje az ürességtől, lyukas az esze*. Az emlékezés és a felejtés fogalma szempontjából lényeges, hogy a tartály lyukasként jelenik meg, amelyben a tárolandó objektumok vagy bennmaradnak vagy nem (vö. Bańcerowski 2000: 349): *ritka szita az esze, az emlékezet rostája/szűrője*. A következő szövegrészek mutatják AZ ELME LYUKAS TARTÁLY fogalmi metafora nyelvi megvalósulási lehetőségeit:

(1) *Ha voltunk is valaha itt, elfelejtettük, ha szerelmesek voltunk, mára kihevertük, ha észrevettük, hogy mennyire legendás a hely, fejtünk ma már nagy lyukú szita.*

(2) *Az emlékezet rostája azonban megszűri az eseményeket, így a jó és szép adventi karácsonyi emlékek segítenek lefejtetni a Karácsony csodájára rakódott, nem odavaló fölösleges sallangokat.*

(3) *Elnyel a megbocsátó feledés, a kilyuggatott emlékezet.* (Varga Rudolf: Che)

(4) *A személyes emlékezet mindig lukas* (Varga László: Csontunkba hatoló diktatúra)

A kint és a bent közötti mozgás lehetősége azt a jelentésmozzanatot is magában hordozza, hogy AZ EMLÉKEK MOZGATHATÓ/ MOZGÁSRA KÉPES OBJEKTUMOK. Ezt az ontológiai metaforát ismerhetjük fel például a *kihull vmi az emlékezetéből, kimegy vmi a fejéből* kifejezésekben

A mozgás leírásában meglévő kettősség, vagyis a mozgathatóság és az önálló mozgás különbsége az emlékezet különböző működéseit modellezve a tudatos és spontán folyamatokat különítik el. Az emlékek megmaradásának metaforizálása ezeknek a mozgó/mozgatható objektumoknak a mozgásképtelenné válásával történik, miként a következő metaforikus kifejezések is jelzik: *megragad vmi a fejében, rögzül az emlékezetében*.

2.1. Az emlékek tehát vagy önmaguktól mozgó vagy mozgatható objektumok, vagyis tárgyakként és élőlényekként is metaforizálódhatnak. AZ EMLÉKEK TÁRGYAK megfelelés ismerhető fel az *emlékei között kutat, böngészik, kotorászik* kifejezésekben. A tartály-metafora ebben a helyzetben

specializálódik, AZ EMLÉKEZET TÁROLÓHELY, azaz tárgyak tárolására alkalmas eszközként, raktárként, polcként, lomtárként jelenik meg: *elraktároz az emlékezetében, nem káptalan a fejem, eleven kalendárium, az emlékek tárháza, az emlékezet fiókjai, polcai.*

Ezek az általános fogalmi megfelelések a nyelvi megformáltság konvencionalizáltságától függően különböző stílushatással valósulhatnak meg:

(5) *Ez pedig arra utal, hogy énképünk elemeit emlékezetünk több különböző pontján tároljuk, s amikor válasz után kutatunk a "ki vagyok?" legegyszerűbb és legnehezebb kérdésére, az is befolyásol bennünket, hogy emlékezetünknek éppen melyik fiókjait találjuk nyitva.*

(6) *Ez a tudattalan – durva egyszerűsítéssel – megfelel egy nagy, elágazó pincerendszernek, amelyben sok polc, fiók és rekesz található, s ezekbe életünk során minden, amit tapasztalunk, tanulunk, az élményeink és az észleléseink (magától értetődően a le nem győzött, vagyis feldolgozatlan konfliktusaink is) belekerülnek és ott raktározódnak.*

(7) *Ezen ígéret sokáig hevert a feledés poros polcán, most hanyag emlékem ott takarítgatni kezdvén, ráakadt... (Orbán Balázs)*

(8) *E kérdés az öreg Pintér Mihályhoz volt intézve, ki akármint kutatott is emlékezőtehetsége lomtárában, nem bírt hasonló nevet találni. (Mikszáth Kálmán: Nemzetes uraimék)*

(9) *Ott, hol az emlékek az emberi lélekben elraktározódnak, csodálatos, titkos házi törvények lehetnek. Ezek a törvények időt, rendet nem ismernek. Összekapcsolnak, s együtt fiókolnak el egymástól messze szedett emlékeket... (Ady)*

Ha az emlékezés és a felejtés ellentéte emelkedik ki a céltartományban, akkor tárgyak forrástartományából az EGÉSZ, ÉP és a SÉRÜLT: TÖRÖTT, SZAKADT ellentéte hasznosul: *emlékfoszlány, emlékszilánk, töredékesen emlékszik.* A foszlány és a foszlik közkeletű metaforái azt jelzik, hogy az emlékek nyelvileg igen gyakran szövekként jelennek meg:

(10) *A magára hagyott emlék fakul. Színét fenn kell tartani, sőt emlékeinket újra és újra kell szőni. (Mácsai Pál)*

Az emlékek mint tárgyak képzetében összetevőként a súly is megjelenhet, A KELLEMETLEN EMLÉK SÚLYOS TÁRGY azonosítás ismerhető fel a *nyomasztó emlék, az emlékek súlya, terhe* kifejezésekben.

2.2. Az emlékek ontológiai metaforaként önállóan mozgó objektumként, élőlényként is konceptualizálódhatnak: *rajzanak az emlékek, zsongnak az emlékek, megrohannak az emlékek.* Az EMLÉKEK általában ÉLŐLÉNYEK MOZGÁSBAN LÉVŐ CSOPORTJAKént jelenítődnek meg, és a nyelvi kifejezésforma azáltal válhat hatásossá, költőivé, hogy fogalmi megfelelés szokatlan módon, nem konvencionális nyelvi eszközök révén valósul meg, miként az Áprily-versrészlet is mutatja (13).

(11) *Az előadásnak csakugyan vége szakadt, de az emlékek rajzanak tovább.*
(Domokos Mátyás: Gens una sumus?)

(12) *Az ember fejében emlékek zsonganak, mikor ezt a könyvet kinyitja...*
(Hevesi András: Mai német dekameron)

(13) **Emlékeid? Riadt nyáj, szerteszéled.** (Áprily Lajos: Új tavasz)

Az emlékezés és felejtés kettőssége ebből a forrástartományból merítve az ÉLŐ–HALOTT ellentéte révén jelenítődik meg: *elevenen él vki emlékei között, felelevenít egy emléket, eltemet az emlékei közé:*

(14) *A háború által megtépázott város, a szétbombázott tisztásokon, faházakban élő emberek képe a olyan helyszínt jelentett, amelyet Orwell korabeli, különösen angol olvasói könnyen maguk elé tudtak képzelni, hiszen az effajta emlékek még elevenen éltek bennük az alig pár éve befejeződött második világháború után.*

3. Miként a tudati folyamatok konceptualizálásának mindegyikében, az emlékezés megértésében is lényeges szerepe van a látás forrástartományának. AZ EMLÉKEK KÉPEK fogalmi azonosítás nyilvánul meg nyelvi a következő kifejezésekben: *halványul az emlék, fakul az emlék, elmosódik az emlék, homályos emlék.* A kép metaforája nem képzeleti képet jelöl, hanem egyértelműen tárgyiasításra épül: lehet rajz (15), festmény (16), fénykép (17–18), így a tárolóhely pedig fotóalbumként is konkretizálódhat (17).

(15) *...mindig ez a bolt rajzolódik ki emlékezetem vásznán, s a cserneyei nagyutcára gondolok...*

(16) *Sok minden elmosódik az emberi emlékezetben, sok minden csak homályos körvonalakban festi le magát az emlékezet tábláján.* (Orbán Balázs)

(17) *A misztikum házának emléke elhalványodott, csak egy megfakult kép lett a múlt fotóalbumában.*

(18) *Egy szép nap az emlékeim közé lelki fotóként beillesztve.*

A látás forrástartományában a tárgyak metaforájához kötődve fontos a láthatóság és a láthatatlanság ellentéte: az egyre kevésbé láthatóvá válásban a felejtésnek mint ködnek vagy fátyolnak lehet szerepe: *ködös emlék, a feledés fátyla borítja.*

(19) *Töletek oly távol, messze tájon,
Hol soha nem jó nappalra éj,
És ködbe vész a múlt.*

Lelkemre szállott bús felejtés fátyla. (Tannhäuser. Závodszy Zoltán ford.)

A gondolkodás metaforizálásában fontos sötét–világos ellentét az emlékezés érzékelhetővé tételében a felvillanás, derengés képzelet révén jelenik meg:

(20) *Ez a jó tizenkét éves emlék villan most fel benne kápráztató erővel.*
(Szántó T. Gábor: Keleti pályaudvar, végállomás)

(21) *Benn a szobában ezalatt a beteggel hullámozni kezd az ágy, s a szem*

óriásira nőtt gömbjén, árnyékok alakjában, csak mélabúsabb színben, ugyanazokból az emlékekből dereng föl valami. (Németh László: A Bolyai-filmtervek)

4. Az emlékezet konceptualizálásában lényeges, hogy az információk belső rögzítését a külső, objektívált rögzítés alapsémájával, az írással is modellezhetjük: AZ EMLÉKEZETBEN VALÓ RÖGZÍTÉS ÍRÁS. Ez a fogalmi megfeleltetés ismerhető fel az emlékezetébe vés/ ró, kitöröl az emlékezetéből kifejezésekben is:

(22) *A válaszod nagyon köszönöm, bevéstem a memóriámba, és mint tényanyagot, míg ellenkezője ki nem derül elfogadom.*

Ezt az európai kultúrában általános képet a viasztábla metaforájára szokták visszavezetni (vö. Pléh), a BE-KI viszonylat miatt pedig megkísérelték az emlékezés térdimenzióival magyarázni, illetve a tartály képzetével összekapcsolni is (Bańcerowski 2000: 349). Az emlékezés mint írás azonosítás azonban véleményem szerint nem ebbe a metaforarendszerbe tartozik, hanem egy másikba, amely összhangban van a rajzok, festmények, illetve az emlékek mint nyomok metaforájával: AZ EMLÉKEK VMINEK A FELSZÍNÉN LÉVŐ VIZUÁLISAN ÉRZÉKELHETŐ JELEK.

4.1. A valamilyen felületen való érzékelhetőség metaforájához kapcsolhatók a hő segítségével történő adatrögzítés képzetét felhasználó *beleég az emlékezetébe, beleéget az elméjébe* kifejezések is, vagyis az új adatrögzítési technika lehetővé teszi az alapvető metaforizáció megújítását:

(23) *A 2001-es Maláj nagydíj szinte beleégett a memóriámba. Úgy emlékszem rá, mintha tegnap történt volna.*

(24) *Beleég az agyukba, mint plazmamonitorba a sárga kör.*

4.2. Az emlékezetben való rögzítés írásként való konceptualizálásának egyik metaforikus következménye pedig az lesz, hogy az emlékek feljegyzésekként, az emlékezet egésze pedig szöveggént, könyvként, az emlékezés művelete pedig olvasásként érthető meg:

(25) *Elteszlek az emlékeim közé a „villanásnyi szerelem” című fejezetbe.*

(26) *Felírjuk ezt is a „milyen lehetett volna” típusú emlékek közé.*

(27) *...letörölök emlékezetem*

Lapjáról minden léha jegyzetet,

Könyvek tanácsit, képet, benyomást,

Mit vizsga ifjúkor másolt reá:

És csak parancsod éljen egyedül

Agyam könyvében, nem vegyülve más

Alábbvalókkal: úgy van, esküszöm.

(Shakespeare: Hamlet, dán királyfi; Arany János ford.)

(29) *...főlírám emlékezetem könyvébe sugárzó*

Érdemid én, oda, hol mindennap elolvashassam. (Garay János: Csatár)

5. A vertikális térdimenzió sajátos módon érvényesül az emlékezet leírásában: ebben az orientációs metaforában nem egyszerűen a fent és a lent áll szemben egymással, hanem a mély és a felszín. Eszerint AZ EMLÉKEZÉS ÉS A FELEJTÉS FÜGGŐLEGES IRÁNYÚ MOZGÁS, ILLETVE MOZGATÁS, de felfelé csak egy vízszintes felszínig, felületig, amely valójában az emlékezet. A felle mozgás képi sémájából (vö. Kövecses 2005: 52–53) tehát csak az útvonal és az egyik végpont érvényesül ennek a céltartománynak az értelmezésében. A vízszintes felszín egyrészt vízfelszínként (vö. Szilágyi 1997: 32), másrészt földfelszínként, talajként is specifikálódhat, a mélység pedig a víz vagy a föld mélye, miként a következő közhasználatú kifejezések mutatják:

5.1. VÍZ

*elmerülnek az emlékek
emlékek közé süllyed vmi
kihalász/előhalász vmit
az emlékei közül
merít az emlékeiből*

5.2. FÖLD

*eltemet vmit az emlékei közé
elás vmit az emlékezetében
előbányászik vmit az emlékei közül
előás vmit az emlékezetéből*

Ezekben a metaforikus kifejezésekben ún. komplex koherencia működik, a lent és a fent orientációs metaforájába illeszkedve, az EMLÉKEK TÁRGYAK ontológiai metaforáját is beépítve az egész folyamatot megjelenítő strukturális metafora fedezhető fel bennük:

(30) *...az emlékek milyen gyorsan elmosódnak, elmúlnak és a feledékenység mélységébe süllyednek...*

(31) *Nyilván elő tudnék halászni emlékezetemből olyan motívumokat, amelyek erre utalnak.*

(32) *...eszembe jutott, ill. előbányásztam a tudatomból...*

A süllyedés képzetét felhasználva a felejtés nemcsak vízként, hanem mocsárként és iszapként is metaforizálódhat:

(33) *...eljött az idő, hogy az Voszodokat előhúzzuk a feledés mocsarából*

5.3. A vízben való függőleges mozgás metaforája azért igen hatásos és termékeny a költői nyelvben is, mert más metaforákkal is összekapcsolható, jól illeszkedik például AZ IDŐ VÍZ (folyam vagy kút) metaforához:

(34) *Azt az időszakot véglegesen száműzte emlékei közül, mélyen eltemette az idő sötét kútjába.*

(35) *Buzogi, buzogi, csorgó fekete kútam, / apadhatatlan kút: emlékezet!*

(Áprily Lajos: Annának hívták)

(36) *...amikor vissza kell térnem az idő kútjához és emlékképeket szeretnék felszínre hozni, minél feljebb kerül egy kép, jelentése, összefüggése annál mélyebbre süllyed...*

6. Az emlékezés megjelenítésében mindezek mellett fontos szerepe van AZ ELME SZERSZÁM/GÉP/TECHNIKAI ESZKÖZ, gyakran használt forrástartományt felhasználó azonosításnak is, miként a következő általános

használatú nyelvi kifejezések is mutatják: *éles/tompa, hiányzik egy kereke, rövidzárlat, filmszakadás.*

Ez az azonosítás olyan átfogó metaforikus lehetőség, amely több különböző speciális azonosítás révén nyilvánulhat meg. A különböző jelentéslehetőségek együttes érvényesülését mutatja a *hiányzik egy kereke, több van neki egy kerékkal* kifejezések értelmezése: a kerekeket több magyarázat is az órakerekkel azonosítja, összhangba hozva a *feltekeri, felcsavarja az eszt* kifejezésekkel (Kertész 1985: 144); másrészt azonban a *nincs ki mind a négy kereke, nincs nála ki a négy kerék* kifejezések egyértelműen a szekér, illetve a kocs metaforájára épülnek (Kertész 1985: 36; O. Nagy 1957: 186). A fogalomalkotási mód szempontjából azonban nem szükséges egyértelműen eldönteni a kép eredetét: a két értelmezés élhet egymás mellett, hiszen mindegyik nyelvi megvalósulás mélyen az az alapvető fogalmi leképezés húzódik meg, hogy az elmét mozgó alkatrészekkel ellátott szerkezetként értjük meg.

Ez a jelenség pedig a metaforizálás egy lényeges sajátosságára hívja fel a figyelmet: a nyelvi kategorizáció dinamikus folyamat, az azonosítások új attribútumokkal gazdagodhatnak, és létrejöhetnek olyan új metaforalehetőségek, amelyek a korábban csak külön működő azonosításokat egyesítenek (vö. Szilágyi 1997: 59), vagyis például az elme működését a technika fejlődésével egyre összetettebb eszközök, gépek működésével modellezzük (vö. Draaisma 2002).

A technikai eszközök közül különösen alkalmasak az emlékezet metaforikus megjelenítésére a rögzítésre alkalmas eszközök, az információk rögzítésének kellékei, újabb és újabb technikai lehetőségei. Erre a képzetre épül a következő magnómetafora is, amely strukturálisan magában hordozza a törlés jelentéslehetőségét is:

(37) *Az agyam olyan, mint egy különös magnó, egyszer még lejátssza az emléket, azzal törli is.*

Minél több mozzanat érthető meg az emlékezés céltartományából egy-egy technikai eszköz forrástartományának segítségével, illetve minél több alapvető fogalmi azonosítás (pl. AZ EMLÉKEK VALAMINEK A FELÜLETÉN LÁTHATÓ JELEK stb.) újítható meg általa, annál alkalmasabb lehet az emlékezés modellezésére. Például a fényképező a rögzítés, a látható jelek, illetve a gép mozzanatait sűríti magába, a film ezen kívül a mozgásos elemet is, ezért is válik igen közkeletűvé pl. a *filmszakadás* metaforája:

(38) *Régmúlt, szebb idők emlékei elevenednek meg, suhannak tova agyam pergő filmvásznán.*

(39) *De mikor e szavakat leírom, megjelenik emlékezetem képernyőjén egy kedves kis cserkészleány alakja.*

(40) *Ebben a pillanatban jöttem rá arra, hogy az agyam életem minden pillanatát rögzíti, mint valamilyen filmet. Az egyes filmkockákhoz kapcsolódó szagok rendkívül gyors keresést tesznek lehetővé a filmkockák*

között. (Elek Ignác: Szagok könyve)

(41) *Emlékezetem/ végtelennel tűnő némafilmtekerce/ mindannak, amit megéltem, álmodtam eddig, s amit/ örököltem a mítoszokig visszamenőleg, / még az ősködről is Őrök egy-két kockát.* (Kányádi Sándor)

A számítógép pedig már egy olyan metaforalehetőséget rejt magában, amely szinte összes alapvető azonosítást képes összegezni, így az emberi elméműködés általános metaforájává válhat:

(42) *Élek, még. Épp csak nem elérhetőek az agyamban azok a programrészek, amelyek a leülésnél bonyolultabb tevékenységeket vezérelnek.*

(43) *...s ha OP rendszerem lefagy, / lementem az arcodat. FTP és archiválás, / máris szünni kezd a fájás.*

7. A bemutatott metaforák különböző módon teszik érzékelhetővé az emlékezet működését, a hatássóság, elevenség érdekében azonban az emlékekről beszélve egy-egy szövegben több metafora érvényesülhet egyszerre. A következő szövegrészletben az EMLÉKEK TÁRGYAK ontológiai metaforája strukturálisan beépül az ELME TÁROLÓHELY metaforájába, sőt a tárgyak gyűjtögetésének jelentéstartománya révén a köznyelvben nem szokásos módon az EMLÉKEK TÁRGYAK megfelelés az EMLÉKEK PÉNZDARABOK formában valósul meg a kiterjesztés művelete révén (vö. Lakoff–Turner 1989: 67), sőt a földben való elsüllyedés képzetével való azonosítás is az értelmezésbe vonódik:

(44) *...hiába erőlködöm, a gyerekkori reggelik sehol sincsenek, félek, akkor se tudnám előbányászni, ha az életem múlna rajta, néha úgy érzem, tényleg az élet múlik azon, ahogyan az ember az emlékeit elveszti, szétszórja, tékozolja, túl az út felén minden emlékképre vigyázni kell, gyűjtögetni, félretenni, oly fősvényen, mint az uzsorás a visszakapott aranyat, ezüstöt, rézpénzt, az emlékgarasok is kamatoznak, ideje tudomásul venni, hogy több van már az agy polcain, mint amennyi még odakerülhet.* (Vámos Miklós: Bár)

8. Az alapvető fogalmi azonosítások az emlékezetet megjelenítő hatásos költői képekben is felismerhetők (vö. Lakoff–Turner 1989). A begyakorlott fogalmi kapcsolatoknak az általános használathoz viszonyított stílushatását az alapképekre épülő szokatlan, meglepő megoldások teremthetik meg, ugyanis a metaforák hatásossága, stílusértéke a létrehozásukhoz és megértésükhöz szükséges erőfeszítéssel együtt nő (Tolcsvai Nagy 2003: 266).

8.1. Az alapvető azonosításokból szokásosan ki nem mondott nyelvi elemek emelődhetnek ki, Márai a *Halotti beszédben* például a közhasználatú *emlékfoszlány* képből is benne rejlő fogalmi metaforát hasonlatként bontja ki, ebben a szövegrészben tehát a Lakoff és Turner által kidolgozásnak nevezett műveletet ismerhetjük fel (uo. 67–68). Majd az emlékek mint töredezett tárgyak megjelenítése az általuk komponálásnak nevezett műveletet valósítja meg (1989:

70), vagyis különböző fogalmi metaforákat fűz össze, sőt ezen kívül a stílusesszéközök összjátékához az is hozzájárul, hogy a *foszlik* ige néhány sorral később a nyelvet metaforizálja:

(45) *Emlékeink szétesnek, mint a régi szövetek.
Össze tudod még rakni a Margitszigetet?
Már minden csak dirib-darab, szilánk, avitt kacat.
A halottnak szakálla nőtt, a neved számadat.
Nyelvünk is foszlik, szakadoz és a drága szavak
Elporlanak, elszáradnak a száypadlat alatt.
(Márai Sándor: Halotti beszéd)*

8.2. Hatásos lehet az alapmetafora szokatlan, új képi elemmel való társítása, kidolgozása is (Lakoff–Turner 1989: 66), mint a következő hasonlatban, amelyben a mozgásképtelenné válás, az emlék megragadásának köznyelvi képét egy új jelentéssík teszi egyedivé:

(46) *Mint a bojtorján a ruhára, az én emlékező eszembe is úgy beleragadt a környező táj és a medvés tanya.* (Tamási Áron: Vadrózsa ága)

8.3. A képek feltűnőségét, újszerűségét az is biztosíthatja, ha több fogalmi metafora sajátos módon kapcsolódik össze (Lakoff–Turner 1989: 70–72). A lyukasság képzete a szövet metaforájával kiegészülve gomblyukként jelenik meg, ráadásul az *örvénylő* jelző az emlékezet vízfelszínként való metaforizálását is bevonja a költői kép komplexitásába:

(47) *...nyálával egyenként, lassan bevarrja
az emlékezet foszló, örvénylő gomblyukait.
(Ladik Katalin: A selyemhernyó)*

8.4. József Attila klasszikus képét is azért érezzük hatásosnak, mert több fogalmi metafora működik együtt benne (Lakoff–Turner 1989: 70–72), a függőleges mozgás, a földben való tárolás, a felületen való rögzítés, és a tartály kitöltésének mozzanata egyaránt felismerhető:

(48) *Minden mosolyod, mozdulatod, szavad,
őrzöm, mint hulló tárgyakat a föld.
Elmémbé, mint fémbe a savak,
ösztöneimmel belemartalak,
te kedves, szép alak,
lényed ott minden lényedet kitölt.
(József Attila: Óda)*

9. Az összegyűlt nyelvi adatok arról tanúskodnak, hogy az emlékezet fogalmának megértésében több fogalmi metafora is szerepet játszik, több forrástartomány is hasznosul. Az emlékezet magyar nyelvű metaforizálásában ezek alapján több alapvető sajátosságot ismerhetünk fel: (1) az emlékezet metaforái illeszkednek abba az átfogó metaforarendszerbe, amelyben az absztrakt létezés fizikai létezésként jelenítjük meg (vö. Kövecses 1998: 69), vagyis az emlékek

tárgyakként vagy élőlényekként jelennek meg; (2) az emlékezés folyamatai gyakran térdimenziók mentén szerveződve jelenítődnek meg; és (3) az emlékezet metaforizálására elsősorban az információk külső, objektívált tárolásának eszközei szolgálnak. Ezeknek a metaforáknak a feltárása, azaz az absztrakt fogalmak, így az emlékezet megjelenítésében szerepet játszó fogalmi megfeleltetések megismerése pedig a költői nyelv hatásosságának elemzéséhez is hozzájárulhat.

Irodalom

- Bañcerowski Janusz 2000: „A szavak kapcsolódási mechanizmusa a világ nyelvi képének tükrében”, *Magyar Nyelvőr*, 349–352.
- Draaisma, Douwe 2002: *Metaforamasina. Az emlékezet egyik lehetséges története*, Budapest, Typotex
- Kertész Manó 1985: *Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei*, Budapest, Helikon
- Kövecses Zoltán 1998: „A metafora a kognitív nyelvészetben”, in Pléh Csaba – Györi Miklós (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*, Budapest, Pólya, 50–82.
- Kövecses Zoltán 2005: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*, Budapest, Typotex
- Lakoff, G. – Johnson, M. 1980/2003: *Metaphors We Live By*, Chicago University Press
- Lakoff, G. – Turner, M. 1989: *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago University Press
- O. Nagy Gábor 1957: *Mi fán terem? Magyar szólásmódok eredete*, Budapest, Gondolat
- Pléh Csaba (én.): Emlékek gyűjtögetése vagy a visszaidézés készsége, www.staff.u-szeged.hu/~pleh/magyar/cikkek/regi/gyujtes.html
- Szilágyi N. Sándor 1996: *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*, Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003: „A stílus”, in Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*, Budapest, Akadémia, 257–268.